

AGNIESZKA WYSOCKA* – BYDGOSZCZ

**SZLACHETNA OPRAWA BIBLIOTEKI BERNARDYNÓW
I SALI KRÓLEWSKIEJ.
PRZEBUDOWA I NOWY WYSTRÓJ CZĘŚCI POMIESZCZEŃ
BIBLIOTEKI MIEJSKIEJ W BYDGOSZCZY Z LAT 1934-1937¹**

**THE RICH ORNAMENTATION OF THE BERNARDINE LIBRARY
AND THE ROYAL HALL.
RECONSTRUCTION AND NEW DECORATION OF PART OF THE ROOMS
OF THE BYDGOSZCZ CITY LIBRARY FROM 1934–1937**

Abstract

The collection of the Bydgoszcz City Library has, since 1907, included books from the Bernardine Monastery. In the 1930s, the director Witold Bełza decided to create a room inside the library reminiscent of a medieval scriptorium, where priceless works were supposed to be stored. The project involved: Jerzy Rupniewski, a painter, Wiktor Zabielski, an architect, Edward Kwiatkowski, a stained glass artist, Anastazy Czarnecki, a carpenter, as well as local craft guilds and private funders. The work lasted from 1934 to 1936. At the same time, lawyer and collector Kazimierz Kierski donated a collection of documents and manuscripts to the resources of the Bydgoszcz City Library. With these in mind, the so-called 'Royal Hall' was created adjacent to the Bernardine Library, with the same team of designers working on its decoration. It was opened to readers and visitors in 1937. The two interiors, which fortunately survived World

* Agnieszka Wysocka – dr historii sztuki, Wydział Historyczny, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

e-mail: agawyso@ukw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9795-952X>

¹ Pamięci Krzysztofa Goni (1972-2022) – dyrektora Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy, związanego z bydgoską księżniczą od 1995 roku. Bardzo dziękuję pani Lucynie Gęsikowskiej z Czytelni Zbiorów Specjalnych WiMBP w Bydgoszczy za okazaną życzliwość podczas przygotowywania artykułu.

War II, remain original reminders of a time when the city sought its pre-partition history, inscribing its own identity in the history of the Second Republic.

Keywords: Bydgoszcz; Bernardine Library; Royal Hall; Bydgoszcz City Library; Witold Bełza; Jerzy Rupniewski; interwar period

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Wojewódzka i Miejskiej Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy im. dr. Witolda Bełzy, zajmuje kompleks budynków usytuowanych w samym sercu miasta, na Starym Rynku i przy ulicach Długiej, Jana Kazimierza i Zaułek. Obiekty wchodzące w jego skład, zanim stały się biblioteką, pełniły różne funkcje². Klasycystyczny gmach na Starym Rynku przekazano Bibliotece Miejskiej (Stadtbibliothek) w 1908 roku. Kiedy Bydgoszcz wróciła w styczniu 1920 roku do Polski, księgozbiór uzupełniano o rodzime wydawnictwa, powiększając też o kolejne budynki siedzibę biblioteki. Sukcesywnie je rozbudowywano i remontowano. Nad ul. Zaułek w 1920 roku rozpięto łącznik, w pomieszczeniach od ul. Długiej urządzono czytelnice, pracownię (w tym pracownię introligatorską) i magazyny³. Po połowie lat 30. XX wieku podjęto kolejne prace, w tym postanowiono stworzyć szlachetną oprawę dla tak zwanej Biblioteki Bernardynów (Bibliotheca Bernardina) i dla zbiorów przekazanych księżnicy bydgoskiej przez kolekcjonera Kazimierza Kierskiego.

Zgromadzonej przez bydgoskich bernardynów bibliotece poświęcono wiele uwagi⁴, natomiast historia aranżacji pomieszczeń, w których do dzisiaj księgozbiór jest przechowywany – nie doczekała się szczegółowego omówienia. Celem

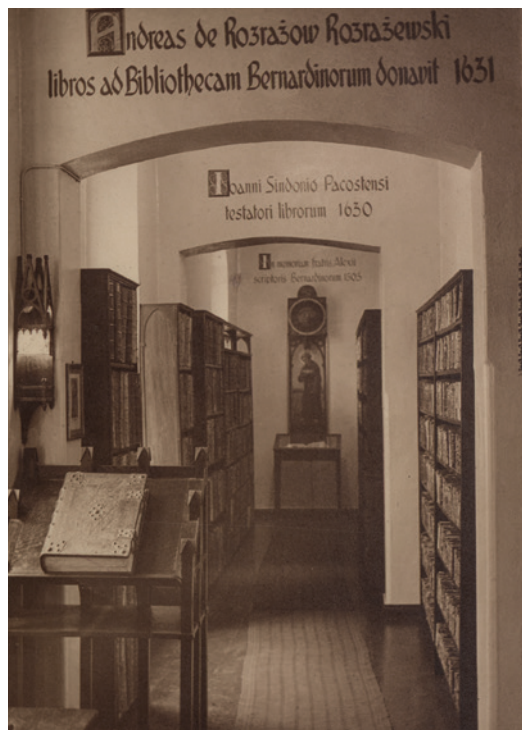
² Kompleks WiMBPB znajduje się przy Starym Rynku 22/24 i ul. Długiej 39/41, zajmuje również budynki usytuowane w zachodniej pierzei ul. Jana Kazimierza. Gmach przy Starym Rynku wzniesiono w latach 1774-1778 jako siedzibę Deputacji Kamery Wojenno-Domenalnej, zob.: *Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna, Stary Rynek 24*, Karta Ewidencyjna Zabytku Architektury i Budownictwa (dalej: KEZAiB), oprac. E. Sekuła-Tauer, 1995, w zbiorach Wojewódzkiego Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu/delegatura w Bydgoszczy; budynek z 1798 roku przy ul. Długiej 39-41 był pierwotnie Sądem Nadwornym, zob.: *Budynek Sądu, ob. biblioteka, ul. Długa 41*, KEZAiB, oprac. A. Klugowska, 2001, w zbiorach Wojewódzkiego Kujawsko-Pomorskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu/delegatura w Bydgoszczy. Zespół budynków jest wpisany do Rejestru Zabytków od 1953 roku (nr rej. 283 z 3.09.1953 r.).

³ K. Zimna-Kawecka, *Działalność konserwatorska na terenie Bydgoszczy w latach 1920-1939*, „Kronika Bydgoska”, 28 (2006) [druk 2007] s. 178-179.

⁴ Zabytkowy księgozbiór obejmuje obecnie 1375 woluminów. Najcenniejsze są inkunabuły (w zbiorze pobernardyńskim jest ich 97). W zbiorze przeważają dzieła teologiczne (w tym 25 wydań Biblii, księgi liturgiczne, zbiory kazań). Pochodzą one m.in. z oficyn krakowskich, antwerpskich i weneckich. O zbiorach Biblioteki Bernardynów m.in.: Z. Malewski, *Bibliotheca Bernardina*, „Przegląd Bydgoski”, (1936) z. 3-4, s. 53-66; K. Sarnowska, *Bibliotheca Bernardina*, w: *Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903-1963*, red. J. Wiśniowski, Bydgoszcz 1965, s. 69-80; E. Szymańda, *Rozwój i stan bydgoskiej Biblioteki Bernardynskiej*, „Kronika Bydgoska”, 6 (1974-1975) [druk 1982] s. 211-224; J. Rył, *Losy Biblioteki Bernardynów w Bydgoszczy po kasacie klasztoru w świetle odnalezionych dokumentów*, „Studia Gneznensia”, 7 (1982-1983) [druk 1983] s. 337-348; F. Mincer, *Biblioteka bernardynów bydgoskich i jej*

Il. 1. Wnętrze Biblioteki Bernardynów, widok w kierunku północnym, fotografia z drugiej połowy lat 30. XX wieku, autor P. Wiszniewski, ze zbiorów WiMBPB

Il. 2. Wnętrze Biblioteki Bernardynów, widok w kierunku południowym, fotografia z drugiej połowy lat 30. XX wieku, autor P. Wiszniewski, ze zbiorów WiMBPB

artykułu jest wpisanie projektu zrealizowanego w bydgoskiej Bibliotece Miejskiej w dzieje polskiej architektury wnętrz czasów międzywojennych oraz analiza programu symboliczno-ikonograficznego, wyróżniającego wnętrza, którym nadano „historyczny” klimat. Podstawą dla powstania artykułu była przede wszystkim dokumentacja archiwalna (w tym korespondencja między dyrektorem Biblioteki Miejskiej doktorem Witoldem Bełzą a artystą Jerzym Rupniewskim) oraz zbiór ikonograficzny (projekty wystroju wnętrz i fotografie) ze zbiorów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy.

Klasztorzna biblioteka należała do bydgoskich bernardynów, sprowadzonych do miasta w 1480 roku przez biskupa kujawskiego, sekretarza koronnego i od 1481 roku prymasa Polski Zbigniewa Oleśnickiego (1430-1493). Bernardyni zgromadzili w miejscowym klasztorze księgozbiór, który w 1810 roku liczył około 2,5 tysiąca dzieł. Po kasacie zakonu przez władze pruskie w 1829 roku książki uległy rozproszoniu, przechowywane w niewłaściwy sposób niszczały.

ofiarodawcy, „Kronika Bydgoska”, 11 (1989) [druk 1991] s. 221-236; J. Ociepa, *Katalog inkunabulów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1999.

Il. 3. Wnętrze Biblioteki Bernardynów, widok w kierunku południowym, stan obecny, fot. A. Wysocka, 2022

Od 1907 roku do 1920 roku, kiedy Bydgoszcz wróciła w granice państwa polskiego, księgozbiór przechowywany był w Bibliotece Miejskiej (Stadtbibliothek), w pomieszczeniach gospodarczych kościoła pw. Świętej Trójcy i nad zakrystią w kościele farnym pw. Świętych Mikołaja i Marcina⁵. W 1922 roku Dozór Kościelny archidiecezji gnieźnieńskiej „zdecydował pozostawić Bibliotekę Bernardyńską w Bydgoszczy i przekazać jako wieczysty depozyt Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy”⁶.

W introligatorni bibliotecznej Natalia Malinowska i Piotr Karowski sukcesywnie doprowadzali księgi do zadowolającego stanu⁷. Należało znaleźć dla nich odpowiednie miejsce.

Pomysłodawcą wyodrębnienia zespołu Bibliotheca Bernardina w osobnych pomieszczeniach biblioteki był Witold Belza⁸, dyrektor Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy. Pieniądze na ten cel wyłożył Urząd Miasta Bydgoszczy oraz prywatni mecenas, między innymi kupiec Roman Stobiecki⁹. Prace nad wystrojem prowadzone były w dwóch etapach. W pierwszym (1934-1936) zrealizowano projekt swobodnej rekonstrukcji bernardyńskiej biblioteki połączonej ze skryptorium, w dru-

⁵ Szymańska, *Rozwój i stan*, s. 211, 216-217, 219.

⁶ Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy (dalej: WiMBPB), Akta Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy (dalej: AZMB) Sprawozdania Roczne, 1920-1925, Pismo W. Belzy do Biura Prezydialnego Urzędu Miejskiego w Bydgoszczy z 29 listopada 1922 roku.

⁷ O działalności introligatorni Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy zob.: E. Pokorzyńska, *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. W. Belzy w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2013.

⁸ Belza Witold Stanisław, w: *Bydgoski słownik biograficzny*, red. J. Kutta, t. II, Bydgoszcz 1995, s. 28-31. Witold Belza (1886-1955), bibliotekarz, literat, publicysta, działacz kultury, pracownik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (1910-1920), dyrektor Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy w latach 1920-1939, 1945-1952.

⁹ D. Sójkowska, *Roman Stobiecki – bydgoski kolekcjoner*, „Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu”, (2000) z. 5, s. 48-59. Roman Stobiecki (1877-1961), współwłaściciel domu towarowego „Siuchniński & Stobiecki”, kolekcjoner, część swoich zbiorów przekazał Muzeum Miejskiemu w Bydgoszczy, działacz społeczny.

Il. 4. Inicjał, proj. J. Rupniewski,
1934, ze zbiorów WiMBPB

Il. 5. Projekt dekoracji nad wejściem
do Biblioteki Bernardynów, proj.
J. Rupniewski (niezrealizowany),
1935, ze zbiorów WiMBPB

gim (1936-1937) zaaranżowano wewnątrz dla ekspozycji najcenniejszych zbiorów z kolekcji Kazimierza Kierskiego, w tym dokumentów podpisywanych przez polskich królów. To pomieszczenie otrzymało nazwę Sali Królewskiej. Obie przestrzenie przylegały do siebie w symboliczny sposób, łącząc sferę *sacrum* reprezentowaną przez bernardyński księgozbiór ze sferą *regnum*. Projekt przygotowali architekt miejski Wiktor Zabielski¹⁰ i malarz Jerzy Rupniewski¹¹. Meble według rysunków

¹⁰ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Kartoteka Meldunkowa Miasta Bydgoszczy: Zabielski Wiktor (1887-1942) architekt, od początku lat 20. XX wieku do 1939 roku zatrudniony w Wydziale Budowlanym Urzędu Miasta w Bydgoszczy.

¹¹ *Rupniewski Jerzy Mieczysław*, oprac. E. Szymańda, *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIII, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków 1991-1992, s. 109-111. Jerzy Rupniewski (1888-1950), malarz czynny w Bydgoszczy w latach międzywojennych, ze względu na twórczość, w której dominowały pejzaże i widoki miast nazywany „bydgoskim Canalettem”.

J. Rupniewskiego wykonał stolarz Anastazy Czarnecki¹². Za witraże odpowiadał Edward Kwiatkowski¹³. Nadzór nad pracami z ramienia Magistratu sprawował inspektor budowlany inż. arch. Kazimierz Orlicz¹⁴.

Decyzją Janusza Jędrzejewicza, Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w 1932 roku zbiory biblioteki Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy miały zostać przekazane do biblioteki uniwersyteckiej w Poznaniu. W tym szkolnym księgozbiornie znajdowały się księgi z biblioteki dawnego klasztoru Bernardynów. Biblioteka Miejska, która wówczas przejęła większość księgozbiornu zabiegała też o książki rozproszone, w tym też o te z Gimnazjum Klasycznego w Bydgoszczy. Zamierzone uszczuplenie zbiorów uznano za uszczerbek na bydgoskiej kulturze i podjęto kroki dla stworzenia w pomieszczeniach biblioteki odpowiedniego miejsca. Dyrektor W. Bełza starał się zainteresować tematem jak najszerze kręgi odbiorców, pisząc o problemach pobernardyńskiego zbioru w stołecznej prasie¹⁵.

Mając nadzieję, że wcześniej czy później Urząd Miasta przeznaczy pieniądze na generalny remont biblioteki, dyrektor W. Bełza przygotowywał się do realizacji projektu, o którym myślał od czasów, kiedy bezcenne zbiory biblioteki pobernardyńskiej trafiły do zasobów księżnicy miejskiej. Miały się znaleźć we wnętrzach stylizowanych na średniowieczne skryptorium. Miejsce wybrano na I piętrze budynku biblioteki od strony ul. Długiej 39, u zbiegu z ul. Jana Kazimierza. Według pierwotnych zamierzeń dyrektora W. Bełzy dekorację wnętrza miały stanowić portrety zakonników i darczyńców związanych z historią Biblioteki Bernardynów. Jerzy Rupniewski miałby je wykonać na podstawie istniejących, historycznych wizerunków. Niestety, przeprowadzona przez W. Bełzę kwerenda nie przyniosła oczekiwanych rezultatów¹⁶.

¹² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Kartoteka Meldunkowa Miasta Bydgoszczy: Czarnecki Anastazy (1874-1939), stolarz, w latach 30. XX wieku właściciel zakładu przy ul. Śniadeckich 2, następnie przy ul. Chocimskiej 20.

¹³ J. Frycz, *Wspomnienie pośmiertne: Edward Kwiatkowski (1904-1971)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 6 (1977) z. 77, s. 11-13 (tam życiorys E. Kwiatkowskiego); A. Wysocka, *Z dziejów bydgoskich witraży – realizacje Edwarda Kwiatkowskiego*, „Kronika Bydgoska”, 38 (2017) s. 263-273. Edward Kwiatkowski (1904-1971), witrażysta i konserwator witraży, po II wojnie światowej kierownik Pracowni Witrażowniczej UMK w Toruniu.

¹⁴ T. Brandowski, *Wskreszone dzieło Bernardynów bydgoskich. Dzieje i losy cennego księgozbiornu z XVI wieku t.zw. „Bibliotheca Bernardina”*, „Dziennik Bydgoski”, nr 81, 5 kwietnia 1936, s. 15.

¹⁵ W. Bełza, *Kroniki bydgoskie. O bydgoskiej bibliotece pobernardyńskiej*, „Kurjer Warszawski”, nr 11, 11 stycznia 1932, s. 7-8: „(...) Władze miejskie w żywej trosce o kulturę miasta czynią gorące zabiegi, aby najcenniejsze bodaj druki bernardyńskie bydgoskiej biblioteki gimnazjalnej przejęła biblioteka miejska (...) a przez pozostawienie ich w Bydgoszczy i kultura Kazimierzowego grodu nie dozna uszczerbku”.

¹⁶ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, Pisma W. Bełzy datowane od października do grudnia 1935 roku do: ks. Stanisława Wierzbickiego, proboszcza kościoła w Kościelcu (k. Inowrocławia), do ks. dr. Kamila Kantaka, rektora Seminarium Duchownego w Pińsku, do Kurii Biskupiej we Włocławku, do ks. Jana Kleina, proboszcza kościoła w Chomętowie, do Zakonu oo. Bernardynów w Krakowie, do Zakonu oo. Bernardynów w Wieluniu.

Wąskie i długie pomieszczenie (w osi północ-południe, o powierzchni 27,55 m²) z niewielkim, wielobocznym aneksem w skraju południowo-zachodnim, wymagało przemyślanego projektu. Wnętrze podzielono w układzie poprzecznym dwiema ścianami działowymi, rozbijając monotonię i uzyskując pola w nadłęczach dla napisów złożonych ze stylizowanych liter, którym najbliższej do kroju *italiki* (il. 1,2,3). Napisy, rozpoczynające się dekoracyjnymi inicjałami zaprojektowane przez J. Rupniewskiego, upamiętniają zakonników związanych z bydgoskim konwentem i darczyńców wywodzących się z kręgu kościelnego i świeckiego¹⁷ (il. 4). Umieszczone zostały na ścianach południowej, zachodniej i północnej oraz na ścianach działowych (po obu stronach):

(ściana płd.) „Bartholomeus de Bidgostia/Vocabularium latino-polonum/in Bibliotheca Bernardinorum/scripsit 1532”, inskrypcja upamiętniająca zakonnika Bartłomieja z Bydgoszczy, leksykografa, kaznodzieję, wykładowcę miejscowego studium filozoficznego oraz autora słownika łacińsko-polskiego z 1532 roku¹⁸.

(ściana płn.) „In memoriam fratris Alexii/scriptoris scriptoris Bernardinorum 1505”, inskrypcja upamiętniająca kopistę i iluminatora zakonnego, zmarłego w czasie zarazy w 1505 roku¹⁹.

(ściana zach.) „Ut bibliothecam locupletioem instruant.../(ex lagato Joannis Kościelecki 1574)”, inskrypcja upamiętniająca starostę bydgoskiego Jana Kościeleckiego, który w 1574 roku przeznaczył ze swoich corocznych dochodów stałą sumę na potrzeby zakonu (100 florenów) z zaznaczeniem, że część daru ma być przeznaczona na systematyczne uzupełnianie biblioteki²⁰.

(ściany działowe) „Joanni Sindonio Pacostensi/testatori librorum 1630”, inskrypcja upamiętniająca Jana Synodonusza z Pakości, prepozyta kościoła pw. Świętego Krzyża w Bydgoszczy. Przekazał on w 1630 roku własny księgozbiór bibliotece²¹. „Andreas Rozrażow Rozrażewski/libros ad bibliothecam Bernardinorum donavit/1631”, upamiętniająca Andrzeja Rozrażewskiego ze Słupi, kolekcjonera książek przekazanych testamentem zakonnej bibliotece w 1631 roku²². „Antonius Grasiński/bibliothecam conventui inscribit 1741”, upamiętniająca dzierżawcę starostwa soleckiego, który za cenę 200 florenów i za obietnicę odprawienia 500 mszy za jego duszę oddał do klasztorowego księgozbioru odziedziczone wcześniej przez niego dzieła po krewnym Janie Kazimierzu Grasińskim, kanoniku katedralnym z Gniezna²³. „Pater Laurentius Bocheński/bibliothecam ex fundamentis/eduxit 1758”,

¹⁷ WiMBPB, Zbiory Specjalne, *Bernardyna. Projekty dekoracyjne do Sali Bernardyńskiej*, sygn. 982(2) 1937. Wykonane czarnym tuszem napisy (skala 1:1) mają nakłucia, dzięki którym przeniesiono je na ściany tak zwaną metodą „przepróchy”. J. Rupniewski zaprojektował też barwne inicjały dodatkowo dekorowane złotą farbą.

¹⁸ E. Szymańska, *Nowe badania nad Bartłojem z Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, 7 (1976-1979) [druk 1986] s. 268-284.

¹⁹ *Kronika Bernardynów Bydgoskich*, wyd. ks. K. Kantak, „Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 33 (1907), s. 43.

²⁰ Mincer, *Biblioteka Bernardynów*, s. 230.

²¹ Tamże, s. 229.

²² Tamże, s. 230-231.

²³ Tamże, s. 231.

upamiętniająca gwardiana bernardyńskiego Wawrzyńca Bocheńskiego, dzięki któremu w czasie przebudowy skrzydła klasztornego, w połowie XVIII wieku biblioteka znalazła się w wyremontowanym pomieszczeniu²⁴.

Elementami stałymi, które uzupełniły wystrój były drewniane okładziny. Najbardziej dekoracyjną oprawę zyskało wejście do pomieszczenia. Otrzymało formę neogotyckiego portalu. W szerokich ościeżach osadzono dwuskrzydłowe, płycinowo-ramowe drzwi. Nad nimi (od strony wejścia i od strony Biblioteki Bernardynów) umieszczono prostokątne supraporty zamknięte profilowanymi belkowaniami. Pole supraporty zdobią delikatne, profilowane w łuki ostre listwy. W dolnej części widnieje napis: „BIBLIOTHECA BERNARDINA”. Środkowe pole supraporty od strony wejścia wypełnia zamknięty łukiem, malowany na sklejce obraz z wizerunkiem skupionego na lekturze bernardyna²⁵ (il. 5). Ostatecznie otrzymał on rysy ks. Jana Kleina, historyka, archiwisty i bibliotekarza²⁶ (il. 6). Na drugim planie J. Rupniewski namalował sylwety dwóch bydgoskich świątyń – z prawej strony kościoła pobernardyńskiego (gdzie księgozbiór powstał), z lewej kościoła farnego (gdzie był przechowywany na przełomie XIX i XX wieku). Uhonorowanie ks. J. Kleina nie było przypadkowe. Jako młody wikary przeglądał przechowywane w kościele farnym pozostałości po bernardyńskim księgozbiórze i na polecenie dyrektora W. Bełzy, jako kustosz biblioteki, je porządkował²⁷. Sugestywny opis tego, co ks. J. Klein zobaczył otwierając: „drzwiczki w pilastrze łuku triumfalnego”²⁸, mogły zainspirować W. Zabielskiego i J. Rupniewskiego do aranżacji pomieszczenia znajdującego się w skraj południowo-zachodnim Biblioteki Bernardynów (il. 7). Wejście do niego ujęto w drewniane ościeża, w których wycięto

²⁴ Tamże, s. 223.

²⁵ Zachowane szkice projektowe pokazują, że pierwotnie J. Rupniewski planował w dekoracyjną supraportę dekorowaną łukami ostrymi wpisać napis: „BIBLIOTHECA BERNARDINA”, pojawia się też wizerunek zakonnika o młodzieńczych rysach, zob.: WiMBPB, Zbiory Specjalne, *Bernardyna. Projekty dekoracyjne do Sali Bernardyńskiej*, sygn. 982(2) 1937.

²⁶ Jan Klein, ks., w: *Bydgoski słownik biograficzny*, red. J. Kutta, t. I, Bydgoszcz 1994, s. 65. Ksiądz Jan Klein (1885-1940) od 1920 roku oprócz posługi duchownego, pełnił stanowisko archiwariusza miejskiego, od 1921 roku był zastępcą dyrektora Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy W. Bełzy, a w 1923 roku został pierwszym dyrektorem bydgoskiego Muzeum Miejskiego. W 1925 roku zrezygnował z funkcji urzędniczych i zajął się pracą duszpasterską, jako proboszcz. Najpierw w Czeszewie, a od 1926 roku do wybuchu II wojny światowej w Chomętowie.

²⁷ Ks. J. Klein, *Biblioteka Bernardynów w Bydgoszczy*, w: *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*, red. W. Bełza i T. Brandowski, Bydgoszcz 1931, s. 66-74. Zob. tamże: s. 66-67: „Fara udzielała mi pierwszych wiadomości z zakresu sztuk pięknych, paleografii... (...) Były jeszcze inne rzeczy, które mnie intrygowały: oto drzwiczki w pilastrze łuku triumfalnego. (...) Ale wreszcie nadeszła ta chwila, kiedy kościelny zaszczylił mnie pełnią zaufania – pozwolił mi wejść temi drzwiami do jego sanktuarium. (...) Rozejrzawszy się lepiej zauważyłem jakieś księgi porzucane po ziemi... Zaciekawili mnie bardzo folianty, oprawne w deski, piękne, brązowe okucia. (...)”; s. 73: „Jakżeż rozkoszą było dla mnie, gdy po wielu latach jako kustosz bydgoskiej Biblioteki Miejskiej otrzymałem zlecenie od dyrektora Bełzy skatalogowania Biblioteki Bernardynów! Starych przecież znajomych spotkałem i mogłem te szacowne księgi wydobyć z kurzu, brudu, zapomnienia i dać im należne pomieszczenie”.

²⁸ Tamże, s. 66.

Il. 6. Wejście do Biblioteki Bernardynów. Nad wejściem wizerunek ks. Jana Kleina (autor J. Rupniewski), na ścianie z prawej strony portret Tomasza Ujejskiego, stan obecny, fot. A. Wysocka, 2022

Il. 7. Pomieszczenie w skraju południowo-zachodnim Biblioteki Bernardynów, stan obecny, fot. A. Wysocka, 2022

rozglifiony otwór zamknięty łukiem ostrym²⁹. We wnętrzu umieszczono na konsoli późnogotycką rzeźbę Niezidentyfikowanej Świętej³⁰ i XVII-wieczną skrzynię pochodzącą ze zbiorów bydgoskiego kolekcjonera Romana Stobieckiego³¹. Po obu

²⁹ Malewski, *Bibliotheca Bernardina*, s. 55: „ (...) ostrołukowe przejście do zacisznego krużganka z misterną kratą”. Obecnie krata nie istnieje. Pierwotnie do pomieszczenia prowadziła osobna klatka schodowa, komunikująca pomieszczenie z parterem, dziś nieistniejąca.

³⁰ Pierwotne pochodzenie rzeźby nie jest znane, prawdopodobnie jest rzeźbą ołtarzową, być może pochodzi dawnego wyposażenia kościoła farnego?

³¹ Skrzynia obecnie stoi po prawej stronie wejścia do Biblioteki Bernardynów. Wnętrze pomieszczenia w 1946 roku wzbogacono witrażem autorstwa Edwarda Kwiatkowskiego, przedstawia-

stronach głównego pomieszczenia Biblioteki Bernardynów ustawiono drewniane regały z wolnym dostępem do książek. Jeden z nich, ustawiony na osi wejścia, został dodatkowo ozdobiony herbem Bydgoszczy i herbem rodu Kościeleckich, umieszczonymi we wspólnej, drewnianej ramie³². Cenne dokumenty eksponowane były w przeszklonych gablotach ustawionych w skraju północnym (pod zegarem i obrazem z wizerunkiem św. Antoniego, o których poniżej) i w skraju południowym (pod barokową rzeźbą Niezidentyfikowanego Świętego, ustawionego na konsoli)³³. Dwa duże okna, doświetlające Bibliotekę Bernardynów, otrzymały drewniane oprawy z dekoracją wykorzystującą elementy ażurowe i łuki ostre. Pod jednym z nich ustawiono drewniany, stylizowany na średniowieczny pulpit wykorzystujący w dekoracji motyw pinakli i prosty taboret. Nad nim, między oknem a ścianą powieszono lampę witrażową zamkniętą od góry dekoracyjnymi wimpergami. Na ścianie północnej, zamykającej pomieszczenie, powieszono zegar z wahadłem:

Angelus nuntiavit Mariae... wydzwania siedemnastowieczny staruszek bernardyński – zawieszony od perpetuum memoriam w tej sali. Tu do tych książek należał. Artysta [J. Rupniewski] wyszukał ten zegar gdzieś u antykwarza – i zawiesił w tej sali. A pod zegarem wymalował św. Antoniego. (...) Oto penduł zegara przesuwają się wzdłuż serca Świętego, które bijąc rytmem życia ożywia te omszałe foljanty na półkach porozmieszczane (...)³⁴.

Wnętrze uzupełnił jeszcze jeden zegar z globusem zaprojektowany przez J. Rupniewskiego. Ściany ozdobiono rysunkami i grafikami³⁵, oraz późnobarokowym obrazem z wizerunkiem św. Antoniego³⁶. Oryginalnym elementem wystroju jest model statku pływającego w XVIII wieku po Wiśle i Brdzie, ufundowany przez miejscowy Cech Malarski. To kopia szyldu kupca kolonialnego z Piotrkowa, który znajdował się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie³⁷. Ustawienie go we wnętrzu

jącem siedzącego przed pulpitem bernardyna, którego od pracy nad księgą oderwała wizja Ukrzyżowanego, pokazana na drugim planie. W dolnej części kompozycji umieszczono napis: „IN NOMINE TUO DULCIS JESU”.

³² WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, Pismo W. Bełzy do J. Rupniewskiego z 7 grudnia 1935 roku, w nim prośba o projekt herbów rodu Kościeleckich i miasta Bydgoszczy.

³³ Rzeźba według tradycji pochodzi z pierwszego kościoła pw. Świętej Trójcy (XVI-XIX wiek), na którego miejscu wzniesiono na początku XX wieku świątynię pod tym samym wezwaniem.

³⁴ W. Bełza, *Kroniki Bydgoskie. Pomnik przeszłości Bydgoszczy. Biblioteka Bernardyńska*, „Kurjer Warszawski”, nr 110, 22 kwietnia 1936, s. 8. Zegar z malowaną tarczą, z wizerunkiem Chronosa, w górnej części jest zamknięty łukiem pełnym, w polu którego znajduje się namalowany herb franciszkański. Przyjęto, że pochodzi z dawnego klasztoru Bernardynów. Wskazane byłyby szczegółowe badania, które określiłyby wiek i ewentualną proveniencję zegara. Obecnie zegar i obraz z wizerunkiem św. Antoniego prezentowane są oddzielnie. O zegarze zob.: Z. Kowalkowski, *Sanktuarium wiedzy Bernardynów bydgoskich. Wśród białych kruków nowootwartej biblioteki*, „Express Poranny”, nr 95, 4 kwietnia 1936, s. 5.

³⁵ Widoczne są na fotografiach archiwalnych, zob.: WiMBPB, Zbiory Specjalne, Biblioteka Bernardynów, sygn. DżS XVI, 1.20. Niestety ich jakość nie pozwala na identyfikację.

³⁶ Obraz obecnie znajduje się w Sali Królewskiej.

³⁷ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, List W. Bełzy do Stanisława Lorenca, wicedyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie z 3 kwietnia 1936 roku: „ (...) prosimy o wypożyczenie naszej bibliotece dwóch fotografii statków gdańskich. (...) Chciałbym mieć model ta-

Biblioteki Bernardyńskiej tak tłumaczył prezydent Bydgoszczy Leon Barciszewski, dziękując Cechowi Malarskiemu za ich dar: „To pamiątka mająca symbolizować odwieczne dążenia Bydgoszczy do morza – w tej Sali bernardyńskiej – pomniku przesławnej historii miasta – będzie miała specjalne, wymowne znaczenie”³⁸.

Z nowych wnętrz dla księgozbioru Biblioteka Miejska była bardzo dumna – odwiedzających Bydgoszcz gości oprowadzano po pomieszczeniu stylizowanym na średniowieczne skryptorium. Zainteresowanie Biblioteką Bernardynów miało znaczenie dla kolejnych projektów, czyli dla zaaranżowania sali z cennymi rękopisami i dokumentami znajdującymi się w bibliotecznych zbiorach. W lutym 1936 roku wnętrza obejrzał wojewoda pomorski Stefan Kiriklis³⁹, natomiast w lipcu, w towarzystwie prezydenta miasta Leona Barciszewskiego i dyrektora W. Bełzy Bibliotekę Bernardynów zobaczył kard. August Hlond⁴⁰.

Prace koncepcyjne dotyczące pomieszczenia przylegającego do Biblioteki Bernardynów rozpoczęły się pod koniec 1936 roku. J. Rupniewski tak pisał w liście do dyrektora W. Bełzy:

(...) ja już ją widzę...wczoraj byłem w Oliwie w kościele gdzie masę rzeczy da się zaadaptować tylko, żeby nam zrobili takie sklepienie (...) a zamiast dwóch znajdujących się takie jedno okno...choć jak się ustawi gablotę i pokaże prezydentowi to on to każe zrobić⁴¹.

W pomieszczeniu o powierzchni 20,8 m², miały być eksponowane najcenniejsze zbiory Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy – przede wszystkim rękopisy i historyczne dokumenty. Dla ich właściwego przechowywania J. Rupniewski zamierzał zaprojektować gablotę w wąskimi szufladami, ozdobioną w górnej części nadstawką z wizerunkami królów polskich (od lewej: Kazimierza Wielkiego, Stefana Batorego i Stanisława Augusta Poniatowskiego). Jedno z okien w sali miało zostać zabudowane oprawą drewnianą w formie baldachimu (nazywanego przez J. Rupniewskiego „cyborium”), pod którym planowano umieścić pulpit, służący prezentacji Biblii, nad nim w glorii miał być umieszczony „autograf św. Andrzeja Boboli, a na zaplecku rękopis Roty”⁴².

Najcenniejsze rękopisy, którymi mogła poszczycić się bydgoska Biblioteka Miejska pochodziły z daru przekazanego w 1934 roku przez poznańskiego praw-

kiego statku do wiernego odtworzenia”; List Stanisława Gebethnera, kustosa Muzeum Narodowego w Warszawie do W. Bełzy z 4 sierpnia 1936 roku: „ (...) okręt / nr inw. 17869, to zabytek z XVII wieku, jest wywieszką kupca kolonialnego z Piotrkowa”.

³⁸ Tamże, List L. Barciszewskiego, prezydenta Bydgoszczy do Jana Kaźmierczyka, cechmistrza Cechu Malarskiego w Bydgoszczy z 24 czerwca 1936 roku.

³⁹ *W piątek przybył do Bydgoszczy pan wojewoda pomorski*, „Dziennik Bydgoski”, nr 46, 25 lutego 1936, s. 8.

⁴⁰ *Wizyta J. E. Kardynała Hlonda w celi bernardyńskiej*, „Dziennik Bydgoski”, nr 154, 5 lipca 1936, s. 11.

⁴¹ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, List J. Rupniewskiego do W. Bełzy z 26 grudnia 1936. W liście J. Rupniewski naszkicował swoją wizję wnętrza Sali Królewskiej zainspirowany wizytą w opactwie Cystersów w Oliwie.

⁴² WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, List J. Rupniewskiego do W. Bełzy z 3 sierpnia 1937 roku. W liście J. Rupniewski naszkicował projekt baldachimu i pulpitu z rozmieszczeniem obiektów ze zbiorów Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy.

nika Kazimierza Kierskiego. Kolekcja zawierała około 2662 dokumenty, w tym 15 pergaminowych. W jej skład wchodziło archiwum rodziny Kierskich (XVIII-XX wiek), dokumenty, listy i autografy postaci ze świata polityki i kultury (XVI-XX wiek), listy i dokumenty królów polskich i członków ich rodzin (XIV-XIX wiek)⁴³. Ofiarodawca tak tłumaczył swoją decyzję:

Po zagarnięciu Bydgoszczy, zaborca chciał uczynić z niej główny bastion niemieczyzny na całe Pomorze. (...) Obecnie, kiedy Bydgoszcz znowu odzyskała polski charakter, powinna stać się ośrodkiem kultury polskiej na całą Polskę Zachodnią. W tym stanie rzeczy, pragnąłbym, aby mój zbiór, zawierający między innymi, tyle zabytków pomorskich, świadczył właśnie tutaj, w Bydgoszczy, przed swoimi i obcymi (szczególnie może przed obcymi) nie tylko o minionej chwale i potęgze Rzeczypospolitej, lecz także o odwiecznej przynależności Ziemi Pomorskiej do Polski⁴⁴.

W symboliczny sposób J. Rupniewski „utrwalił” moment przekazania kolekcji do zbiorów Biblioteki Miejskiej. Nad wejściem do gabinetu dyrektora W. Bełzy, od strony Sali Królewskiej, w zamkniętym łukiem ostrym portalu umieścił malowany na sklejce podwójny portret. W ujęciach popiersiowych zostali pokazani Witold Bełza (po lewej), trzymający w prawej dłoni oprawną księgę i Kazimierz Kierski (po prawej) rozkładający rękopis z pieczęcią (il. 8). Obaj panowie, ubrani

Il. 8. Wizerunek W. Bełzy (po lewej stronie) i K. Kierskiego (po prawej stronie) (autor J. Rupniewski), stan obecny, fot. A. Wysocka, 2022

⁴³ J. Eis, *Kazimierz Kierski i jego kolekcja*, „Bibliotekarz Kujawsko-Pomorski”, (1996) nr 1, s. 45.

⁴⁴ K. Kierski, *Autografy i pieczęcie królewskie*, „Przegląd Bydgoski”, (1937) z. 3/4, s. 137-138.

w historyczne stroje, z uwagą studiują cenny pergamin. Nie udało się przykryć pomieszczenia sklepieniem. Zastąpił je belkowy strop, pośrodku którego zawieszono mosiężny, wieloramienny żyrandol wykonany w miejscowej pracowni odlewniczej Józefa Zawitaja, który ufundowali pracownicy biblioteki⁴⁵. A. Czarnecki wykonał według projektów J. Rupniewskiego gablotę z wizerunkami władców Polski⁴⁶, baldachim, pulpit i siedzisko oraz oprawę drugiego okna (w stylu dekoracji okiennych w Bibliotece Bernardynów) (il. 9,10). Wystrój uzupełnił XVII-wieczny portret z wizerunkiem biskupa kijowskiego Tomasza Ujejskiego, pochodzący ze zbiorów prywatnych J. Rupniewskiego⁴⁷.

Il. 9. Gablota z wizerunkami władców Polski, fotografia z drugiej połowy lat 30. XX wieku, autor P. Wiszniewski, ze zbiorów WiMBPB

⁴⁵ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, Pismo z 12 lutego 1936 roku. Pracownicy Biblioteki Miejskiej z comiesięcznych pensji przeznaczali kwotę na zakup żyrandola.

⁴⁶ Na pulpicie gabloty umieszczono płaskorzeźbione godło Polski i herb Bydgoszczy oraz napis: „Bidgostia nobis sincere dilecta”.

⁴⁷ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, Spis rzeczy darowanych przez Jerzego Rupniewskiego Bibliotece Bernardyńskiej (Sala Bernardyńska) z 1 grudnia 1936 roku. Obraz z wizerunkiem biskupa był depozytem: „Portret biskupa z Rupniewa Ujejskiego wyłączam, gdyż stanowi część innych pamiątek rodzinnych, ale pozostawiam go w depozycie tymczasowym z przeznaczeniem do Sali monarszej w Bibliotece Miejskiej”.

Do obu wnętrz wpada przytłumione światło, które z jednej strony ma chronić cenne książki i rękopisy, z drugiej wprowadza kameralny klimat (il. 11). To zasługa witraży:

(...) w okna wprawiono piękne witraże. Robił je młody, lecz wielce utalentowany witrażysta bydgoski p. Kwiatkowski. Sprowadza szkło z zagranicy na miejscu wykonuje witraże sam w myśl własnych projektów⁴⁸.

Il. 10. Fragment Sali Królewskiej, stan obecny, fot. A. Wysocka, 2022

Il. 11. Projekt witraża z wizerunkami królów Bolesława Chrobrego i Kazimierza Wielkiego, autor E. Kwiatkowski, 1936, ze zbiorów WiMBPB

⁴⁸ *Biblioteka sprzed 400 lat. Wznowienie księgozbioru Bernardynów Bydgoskich w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy*, „Kurier Bydgoski”, nr 149, 28 czerwca 1936, s. 11, fotografia ilustrująca artykuł prezentuje witraż, którego obecnie nie ma w wystroju Biblioteki Bernardynów, prawdopodobnie znajdował się w pomieszczeniu w skraju południowo-zachodnim, został zniszczony w czasie II wojny światowej i zastąpiony w 1946 roku przez przedstawienie zakonnika pracującego nad księgą autorstwa E. Kwiatkowskiego.

W zamyśle witrażysty sceny nawiązywały do treści zawartych w księgach z zakonnej biblioteki i do rękopisów z kolekcji K. Kierskiego:

Na małych prostokątnych szybach namalowałem wizerunki królów związanych z historią miasta, oraz czołowych przedstawicieli nauki i literatury polskiej z Rejem i Kopernikiem na czele. Do tego samego wnętrza wkomponowałem dwie niewielkie wymiarów religijne sceny nawiązujące obrazową treścią do tematyki licznych ksiąg i inkunabułów stojących poniżej na półkach⁴⁹.

Witraże doświetlające Bibliotekę Bernardynów dzielą się na dwie grupy tematyczne, różni je technika wykonania. Pierwsza, to dwie kwatery o tematyce religijnej: Boże Narodzenie i Złożenie do grobu. Postaci na witrażach mocno obrysowuje ołowiany kontur, kolory są bardzo intensywne, co upodabnia je do gotyckich realizacji. Prostokątne kwatery umieszczono centralnie w szybach okiennych podzielonych ołowianą siatką na prostokątne pola. Górna część okien zamknięta została łukami ostrymi⁵⁰. Kolejne witraże, o większej przezroczystości to malowane na szkłe portrety: królów – Bolesława Chrobrego, Kazimierza Wielkiego, poety Mikołaja Reja, astronoma Mikołaja Kopernika. W Sali Królewskiej okna ozdobiły witrażowe portrety władców: Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta, oraz bohaterów: Tadeusza Kościuszki i Henryka Dąbrowskiego. Prostokątne kwatery z portretami popiersiowymi umieszczone są w dolnych częściach skrzydeł okiennych i ujęte w geometryczne podziały. Okna wypełniono szybkami o kolorze bursztynu, zamykając kompozycje łukami ostrymi⁵¹.

Późnym latem 1937 roku Sala Królewska była ukończona. Dyrektor W. Bełza, nieobecny podczas ostatnich dni aranżacji tego pomieszczenia, tak pisał do J. Rupniewskiego, kiedy zobaczył efekt końcowy:

Przyjechałem – zobaczyłem – i jestem olśniony. Ślicznie wypadło to wszystko (mamy to panu do zawdzięczenia) – jestem dumny, że udało się stworzyć taką piękną atmosferę „starości”. (...) Pozostawimy po sobie piękną pamiątkę Bydgoszczy⁵².

W uznaniu zasług prezydent miasta Leon Barciszewski przeznaczył jedno z bibliotecznych pomieszczeń na pracownię artystyczną Jerzego Rupniewskiego⁵³. W takim stanie Biblioteka Bernardynów i Sala Królewska przetrwała do wybuchu II wojny światowej.

⁴⁹ E. Kwiatkowski, *Droga do sztuki pomorskiego witrażysty* (rękopis), Toruń 1955, Biblioteka Główna UMK, Rękopisy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, sygn. 1267/1/III, s. 33.

⁵⁰ Do nich nawiązuje opisany wyżej witraż z zakonikiem pracującym nad księgą z 1946 roku, również autorstwa E. Kwiatkowskiego (zob. przypis nr 30).

⁵¹ Kwiatkowski, *Droga do sztuki*, s. 33. Witraże powstały w pracowni Michała Brzezińskiego w Szamotułach, wg proj. E. Kwiatkowskiego.

⁵² WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, List W. Bełzy do J. Rupniewskiego z 13 sierpnia 1937 roku. W liście W. Bełza wyraża też nadzieję, że w najbliższej przyszłości wystrój Sali Królewskiej zostanie uzupełniony o malowidła ścienne autorstwa J. Rupniewskiego. Do realizacji nie doszło.

⁵³ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, List J. Rupniewskiego z 1 grudnia 1936 roku do prezydenta L. Barciszewskiego.

Post scriptum...

Lata niemieckiej okupacji znacznie zubożyły księgozbiór bydgoskiej ksiąźnicy⁵⁴. Wystrój obu pomieszczeń ucierpiał w niewielkim stopniu. Kapitałnego remontu, przeprowadzonego pod nadzorem konserwatorskim Biblioteka Bernardynów i Sala Królewska doczekały się w latach 80. i 90. XX wieku⁵⁵. Elementy historyczne zachowano, niektóre obiekty zmieniły miejsce eksponowania. Otwarte regały zastąpiono zamykanymi szafami chroniącymi zbiory przed zniszczeniem i kradzieżą. Wystrój Sali Królewskiej uzupełniono o obraz autorstwa J. Rupniewskiego *Wnętrze Biblioteki Bernardynów* z końca lat 30. XX wieku i o fotel, na którym zasiadał prezydent Ignacy Mościcki podczas uroczystego odsłonięcia pomnika Henryka Sienkiewicza w Bydgoszczy. Mimo zmian aranżacyjnych, dotyczących przede wszystkim zabytków ruchomych, oba wnętrza są wierne pierwotnym założeniom pomysłodawców i twórców z drugiej połowy lat 30. XX wieku.

Biblioteka Bernardynów i Sala Królewska pozostają jedną z najoryginalniejszych pamiątek po latach międzywojennych w Bydgoszczy. Oprócz funkcji podstawowych, do których pomieszczenia zostały przeznaczone – efektownej oprawy dla bezcennych dzieł pochodzących ze zbiorów dawnej biblioteki zakonnej i z prywatnej kolekcji Kazimierza Kierskiego – wpisano w nie treści symboliczne. Bydgoszcz, silnie zgermanizowana⁵⁶, odbudowywała swoje poczucie przynależności do Polski, w czym przypomnienie o bezcennej bibliotece zakonnej było bardzo pomocne. Propagandowa rola tego przedsięwzięcia dotyczyła nie tylko zbiorów Biblioteki Miejskiej i podniesienia jej prestiżu wśród innych polskich ksiąźnic. „Historyczna” aranżacja wewnątrz nawiązywać miała do przeszłości sprzed zabórów. Oryginalnych przestrzeni historycznych było w mieście niewiele⁵⁷. Polskim mieszkańcom, którzy przybywali do Bydgoszczy po 1920 roku, brakowało obiektów sprzed panowania pruskiego. Nie istniały rozebrane pod koniec XIX wieku zabudowania klasztoru Karmelitów ani średniowieczny zamek. Kostium stylowy miasto zawdzięczało intensywnej rozbudowie w XIX i na początku XX wieku, czym zasłużyło sobie na miano „klein Berlin”. Ciężąca przez cały okres międzywojenny ku Pomorzu Bydgoszcz doczekała się zmiany granic administracyjnych dopiero w 1938 roku⁵⁸ – stąd obecność w Bibliotece Bernardynów modelu łodzi

⁵⁴ Eis, *Kazimierz Kierski*, s. 46. Z kolekcji K. Kierskiego zachowało się ok. 25% pierwotnego zasobu; Mincer, *Biblioteka Bernardynów*, s. 225. Podczas okupacji Niemcy wywieźli 89 inkunabułów i druków do Dębowa (powiat wyrzyski), gdzie w lutym 1945 roku spłonęły podczas działań wojennych.

⁵⁵ WiMBPB, *Materiały z Archiwum WiMBPB, Biblioteka Bernardyńska. Demontaż i zabezpieczenie*, 1984; WiMBPB, *Materiały Działu Administracji, Renowacja wystroju wnętrza i wyposażenia Sali Królewskiej i Bernardyńskiej*, 1993.

⁵⁶ J. Kutta, *Spółczesność Bydgoszczy w latach 1920-1939*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. II, cz. 1 (1920-1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 177.

⁵⁷ Zimna-Kawecka, *Działalność konserwatorska*, s. 151-201.

⁵⁸ R. Sudziński, *Uwarunkowania i czynniki rozwoju Bydgoszczy w II Rzeczypospolitej (1920-1939)*, w: *Historia Bydgoszczy*, s. 41. Zmiana granic województw, w wyniku których Bydgoszcz weszła w skład województwa pomorskiego nastąpiła na podstawie uchwały z 12 czerwca 1937 roku – o zmianie granic województw pomorskiego, poznańskiego, warszawskiego i łódzkiego (DzURP 1937, nr 46, poz. 360) z mocą obowiązującą od 1 kwietnia 1938 roku.

ufundowanej przez Cech Malarzy. Tradycję historyczną i kulturową Bydgoszczy pomagały odbudowywać takie przedsięwzięcia, jak kreacja Biblioteki Bernardynów i Sali Królewskiej w Bibliotece Miejskiej.

Historia powstania i aranżacji tych dwóch pomieszczeń pozwala na odczytanie treści – dzisiaj zatartych, a bardzo ważnych w kontekście tożsamości miasta, które po okresie zaborów konsekwentnie odkrywało swoją przeszłość i co może najważniejsze, budowało poczucie przynależności do odrodzonej Rzeczypospolitej. To również pamięć o ludziach, bez których te procesy nie byłyby możliwe. Szlachetny gest kard. Augusta Hlonda, który wizytą latem 1936 roku w bydgoskiej Bibliotece Miejskiej potwierdził akceptację dla miejsca przechowywania bezcennego pobernardyńskiego zbioru oraz szlachetny dar Kazimierza Kierskiego zostały docenione i stworzono dla nich w Bydgoszczy godną oprawę.

Witold Bełza wpisał takie słowa do *Księgi Pamiątkowej Jerzego Rupniewskiego*:

„In magnis voluisse sat est”. ...Może kiedyś – gdy nas już na świecie nie będzie – przyznają potomkowie tych, którzy byli świadkami narodzin tej Sali Bernardyńskiej i związanej z nią genetycznie pracowni jej twórcy – że w ukochaniu przeszłości Bydgoszczy nie dali się wyprzedzić ci, którzy acz nie bydgoszczanie z urodzenia, mogli przywiązać się do miasta, z którym ich losy związały – mogli je pokochać (...) wychodząc z założenia, że obowiązkiem prawdziwego obywatela i wiernego syna Ojczyzny polskiej jest pracować z całym poświęceniem dla Polski, niepokrwawionej już – na szczęście – zaborczymi granicami. (...) Sala Bernardyńska wraz z jej sławnym księgozbiorem – wskrzeszony (miłującymi rękami) pomnik wielkiej przeszłości Kazimierzowego Grodu⁵⁹.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Biblioteka Główna UMK w Toruniu

sygn. 1267/1/III, s. 33, Rękopisy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Edward Kwiatkowski, *Droga do sztuki pomorskiego witrażysty* (rękopis), Toruń 1955.

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy

Akta Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy, Sprawozdania Roczne, 1920-1925.

Akta Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy, Sprawozdania Roczne, 1935-1939.

Archiwum WiMBPB, Biblioteka Bernardyńska. Demontaż i zabezpieczenie, 1984.

Materiały Działu Administracji, Renowacja wystroju wnętrza i wyposażenia Sali Królewskiej i Bernardyńskiej, 1993.

Zbiory Specjalne, *Bernardyna. Projekty dekoracyjne do Sali Bernardyńskiej*, sygn. 982(2), 1937.

Zbiory Specjalne, Biblioteka Bernardynów, sygn. DżS XVI, 1.20.

⁵⁹ WiMBPB, AZMB, Sprawozdania Roczne, 1935-1939, Wpis dyrektora W. Bełzy do Księgi Pamiątkowej Jerzego Rupniewskiego z 10 listopada 1936 roku.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
Kartoteka Meldunkowa Miasta Bydgoszczy: Czarnecki Anastazy.
Kartoteka Meldunkowa Miasta Bydgoszczy: Zabielski Wiktor.

Dokumentacja konserwatorska

Kujawsko-Pomorski Konserwator Zabytków w Toruniu/delegatura w Bydgoszczy
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, Stary Rynek 24, Karta Ewidencyjna Zabytku Architektury i Budownictwa, oprac. E. Sekuła-Tauer, 1995.
Budynek Sądu, ob. biblioteka, ul. Długa 41, Karta Ewidencyjna Zabytku Architektury i Budownictwa, oprac. A. Klugowska, 2001.

Prasa

Bełza Witold, *Kroniki bydgoskie. O bydgoskiej bibliotece pobernardyńskiej*, „Kurjer Warszawski”, nr 11, 11 stycznia 1932, s. 7-8.
Bełza Witold, *Kroniki Bydgoskie. Pomnik przeszłości Bydgoszczy. Biblioteka Bernardyńska*, „Kurjer Warszawski”, nr 110, 22 kwietnia 1936, s. 8.
Brandowski Teodor, *Wskrzeszone dzieło Bernardynów bydgoskich. Dzieje i losy cennego księgozbioru z XVI wieku t.zw. „Bibliotheca Bernardina”*, „Dziennik Bydgoski”, nr 81, 5 kwietnia 1936, s. 15.
Kowalkowski Zygfryd, *Sanktuarium wiedzy Bernardynów bydgoskich. Wśród białych kruków nowootwartej biblioteki*, „Express Poranny”, nr 95, 4 kwietnia 1938, s. 5.
Biblioteka sprzed 400 lat. Wznowienie księgozbioru Bernardynów Bydgoskich w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy, „Kurier Bydgoski”, nr 149, 28 czerwca 1936, s. 11.
W piątek przybył do Bydgoszczy pan wojewoda pomorski, „Dziennik Bydgoski”, nr 46, 25 lutego 1936, s. 8.
Wizyta J. E. Kardynała Hlonda w celi bernardyńskiej, „Dziennik Bydgoski”, nr 154, 5 lipca 1936, s. 11.

Opracowania

Bydgoski słownik biograficzny, red. J. Kutta, t. I-II, Bydgoszcz 1994-1995.
Eis Justyna, *Kazimierz Kierski i jego kolekcja*, „Bibliotekarz Kujawsko-Pomorski”, (1996) nr 1, s. 44-55.
Frycz Jerzy, *Wspomnienie pośmiertne: Edward Kwiatkowski (1904-1971)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, 6 (1977) z. 77, s. 11-13.
Kierski Kazimierz, *Autografy i pieczęcie królewskie*, „Przegląd Bydgoski”, (1937) z. 3/4, s. 137-138.
Klein Jan, ks., *Biblioteka Bernardynów w Bydgoszczy*, w: *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy*, red. W. Bełza i T. Brandowski, Bydgoszcz 1931, s. 66-74.
Kronika Bernardynów Bydgoskich, wyd. ks. K. Kantak, „Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 33 (1907) s. 1-333.
Kutta Janusz, *Spółczesność Bydgoszczy w latach 1920-1939*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. II, cz. 1 (1920-1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 177-231.
Malewski Zygmunt, *Bibliotheca Bernardina*, „Przegląd Bydgoski”, (1936) z. 3-4, s. 53-66.
Mincer Franciszek, *Biblioteka bernardynów bydgoskich i jej ofiarodawcy*, „Kronika Bydgoska”, 11 (1989) [druk 1991] s. 221-236.

- Ociepa Jolanta, *Katalog inkunabułów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 1999.
- Pokorzyńska Elżbieta, *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. W. Belzy w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2013.
- Polski słownik biograficzny*, t. XXXIII, red. H. Markiewicz, Wrocław-Kraków 1991-1992.
- Rył Jadwiga, *Losy Biblioteki Bernardynów w Bydgoszczy po kasacie klasztoru w świetle odnalezionych dokumentów*, „*Studia Gnesnensia*”, 7 (1982-1983) [druk 1983] s. 337-348.
- Sarnowska Klara, *Bibliotheca Bernardina*, w: *Z życia i pracy bydgoskiej księżnicy. Księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903-1963*, red. J. Wiśniowski, Bydgoszcz 1965, s. 69-80.
- Sójkowska Danuta, *Roman Stobiecki – bydgoski kolekcjoner*, „*Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*”, (2000) z. 5, s. 48-59.
- Sudziński Ryszard, *Uwarunkowania i czynniki rozwoju Bydgoszczy w II Rzeczypospolitej (1920-1939)*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. II, cz. 1 (1920-1939), red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 25-46.
- Szmańda Edward, *Rozwój i stan bydgoskiej Biblioteki Bernardyńskiej*, „*Kronika Bydgoska*”, 6 (1974-1975) [druk 1982] s. 211-224.
- Szmańda Edward, *Nowe badania nad Bartłomiejem z Bydgoszczy*, „*Kronika Bydgoska*”, 7 (1976-1979) [druk 1986] s. 268-284.
- Wysocka Agnieszka, *Z dziejów bydgoskich witraży – realizacje Edwarda Kwiatkowskiego*, „*Kronika Bydgoska*”, 38 (2017) s. 263-273.
- Zimna-Kawecka Karolina, *Działalność konserwatorska na terenie Bydgoszczy w latach 1920-1939*, „*Kronika Bydgoska*”, 28 (2006) [druk 2007] s. 151-201.

**SZLACHETNA OPRAWA BIBLIOTEKI BERNARDYNÓW
I SALI KRÓLEWSKIEJ. PRZEBUDOWA I NOWY WYSTRÓJ CZĘŚCI
POMIESZCZEŃ BIBLIOTEKI MIEJSKIEJ W BYDGOSZCZY
Z LAT 1934-1937**

Streszczenie

W zbiorach Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy znajduje się od 1907 roku księgozbiór pochodzący z klasztoru Bernardynów. W latach 30. XX wieku dyrektor Witold Belza postanowił stworzyć we wnętrzach księżnicy pomieszczenie przypominające średniowieczne skryptorium, w którym bezcenne dzieła miały być przechowywane. W realizację projektu zaangażowani byli: Jerzy Rupniewski, malarz, Wiktor Zabielski, architekt, Edward Kwiatkowski, witrażysta, Anastazy Czarniecki, stolarz oraz miejscowe cechy rzemieślnicze i prywatni fundatorzy. Prace trwały od 1934 do 1936 roku. W tym samym czasie prawnik i kolekcjoner Kazimierz Kierski przekazał do zbiorów Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy kolekcję dokumentów i rękopisów. Dla nich w sąsiedztwie Biblioteki Bernardynów powstała tzw. Sala Królewska, nad wystrojem której pracował ten sam zespół projektantów. Została ona otwarta dla czytelników i zwiedzających w 1937 roku. Oba wnętrza, które szczęśliwie

przetwały II wojnę światową, pozostają oryginalną pamiątką po czasach, kiedy miasto szukało swojej przedrozbiorowej historii, wpisując własną tożsamość w dzieje II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Bydgoszcz; Biblioteka Bernardynów; Sala Królewska; Biblioteka Miejska w Bydgoszczy; Witold Bełza; Jerzy Rupniewski; lata międzywojenne